

წყაჩოთძე დანეთა

გია გელაშვილი

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი

იულიუს კლაპროტის ცნობები დასავლეთ საქართველოს შესახებ

რუსეთის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიამ 1804 წელს მოიწვია ცნობილი გერმანელი მეცნიერი – ლინგვისტი-ორიენტალისტი იულიუს კლაპროტი (1783-1835).

1807 წელს კლაპროტი მიავლინეს კავკასიაში, რათა ჩაეტარებინა ფილოლოგიური, ეთნოგრაფიული და ისტორიული კვლევა. კავკასიაში ის იმყოფებოდა მთელი 1808 წლის მანძილზე, საიდანაც ექვსი თვე დაჰყო საქართველოში. კავკასიასა და საქართველოს კლაპროტმა უძღვნა რამდენიმე სქელტანიანი ნაშრომი, რომელთაგან ამჟღერად ჩვენ გამოვიყენეთ ერთი; სახელდობრ „კასპიისა და შავ ზღვებს შორის მდებარე რუსული პროვინციების აღწერა“ („Beschreibung der Russischen Provinzen zwischen dem Kaspischen und Schwarzen Meere“, Berlin, 1814). ამ ნაშრომში ჩვენთვის ყურადსაღებია ის თავები, რომლებიც ეხება საქართველოს სხვადასხვა მხარეთა აღწერას. ეს ცნობები დაცულია ნიგნის შემდეგ გვერდებზე: ქართული მიწები (იგულისხმება ქართლი – გ. გ.) – გვ. 31-60; კახეთი – გვ. 60-69; იმერეთი – გვ. 70-83; სამეგრელო – გვ. 84-90; გურია – გვ. 91-94; აფხაზეთი – გვ. 100-103.

ამას გარდა მიმოხილული აქვს რუსეთ-სპარსეთის ურთიერთობები და რუსეთის წინსვლა კავკასიისკენ XIV-XV საუკუნეებიდან XIX საუკუნემდე (გვ. 3-30); აქვეა ჩართული საქართველოს ამბებიც (გვ. 14-23). ავტორი ცალკე თავებად ეხება აგრეთვე განჯის სახანოს, ყარაბაღს ანუ შუშას, ლეკებს. ნაშრომს ერთვის კლაპროტისეული რუკა, საკმაოდ მაღალ დონეზე შედგენილი.

ამჟღერად ჩვენ წარმოვადგინეთ ნიგნის იმ თავების (IV-VII) თარგმანი, რომლებიც ეხება იმერეთს, სამეგრელოს, გურიასა და აფხაზეთს.

იმერეთი

ეს ქვეყანაც ქართველებითაა (გეორგიელებით) დასახლებული და მდებარეობს ქართლის დასავლეთით, რომლისგანაც ქედით გამოიყოფა. იგი ესაზღვრება ახალციხეს, გურიას, სამეგრელოსა და კავკასიონს. ის, მართალია, გეორგიასავით (ქართლი - გ. გ.) [1] კავკასიის ქედის კალთებზეა (განშტოებებზე) განლაგებული, მაგრამ ნიადაგი და ჰავა მისგან ძალზე განსხვავებული აქვს. მთები უფრო მაღალია; ამიტომ ჰავაც უფრო ცივია, ხოლო ზოგიერთი კულტურებისთვის საკმაოდ ცივიც. ბევრ დაბლობს აკლია ქარის გარკვეული მიმართულებით ქროლვა და ნყლის გამდინარება, რის გამოც უფრო ტალახიანი, სველი ნიადაგი და ნესტიანი ჰაერი საფრთხეს უქმნის მოშენებას და განსაკუთრებით ადამიანის და პირუტყვის განვითარებას.. საერთოდ იმერეთს სხვა ქართულ მხარეებთან შედარებით ნაკლები გავერანების კვალი არ გააჩნია და იმათსავით ნაკლებ გაშენებული და არასაკმაოდ დასახლებულია. თუმცა ქართლთან და კახეთთან შედარებით უფრო დასახლებული: უკანასკნელი აღწერის მიხედვით, 1905 წელს, გადასახადის გადამხდელი ოჯახების რიცხვი 13.000-ს შეადგენდა, მაშინ როცა ოთხჯერ მასზე ვრცელი ქართლის (გეორგიის) ქვეყანა, თუ გამოვრიცხავთ სომხეთის საზღვრებთან მცხოვრებ თათრულ პროვინციებს, მხოლოდ 25.000 ოჯახს ითვლის.

ჰავა იმერეთში ზომიერია, ნიადაგი უაღრესად ნაყოფიერი; ისე რომ იგი ზარმაც მოსახლეობას ყოველგვარ ნაყოფს გადაჭარბებით აძლევს. მდინარეები თევზითაა მდიდარი, ხოლო რაჭის მთებში უხვადაა ლითონი (ბუდობები), რომლებიც გამოუყენებელია. აქ არაფერზე ფიქრობენ, გარდა იმისა, რომ თავისი ცხოვრება უშფოთველად გაატარონ და მოჭარბებით ჰქონდეთ საჭმელ-სასმელი; არ ზრუნავენ შთამომავლობაზე, რომ შეუქმნან უფრო მოწყობილი ცხოვრება, ვიდრე შეჩვეული არიან. იმერეთში, ისევე როგორც სამეგრელოში, პურის მაგიერ ხმარობენ ღომს (შვრიის სახეობაა), რასაც სქელ ფაფად ხარშავენ. უფრო ჩრდილოეთით მდებარე რაჭაში კი - სიმინდს და ჩვეულებრივ შვრიას. ყოველი სახის ნადირი გვხვდება ქვეყანაში; ასევე ხოხობიც შინაურად გრძნობს თავს. მთებში უხვად მოიპოვება მშვენიერი საშენი ხე-ტყე და ხეხილი. ვაზი ყოველგვარი მოვლის გარეშე იზრდება, როგორც სამეგრელოში; ასე, რომ ქვეყანა წააგავს დიდ ვენახს. იმერულ ღვინოს ბევრი მსგავსება აქვს კახურთან და შეუდარებლად უკეთესია იმაზე, რაც ტფილისის გარშემო და ქართლში მოჰყავთ. ასევე ბევრად ჯობს დონურს, ყიზლარისას და ყირიმულს, სადაც დიდი ჯაფა იხარჯება

მათ მოსავლელად. საინტერესოა (ყურადსაღებია) შემდეგი ფაქტი: მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ენა მთლად განცალკევებით დგას და არცერთ ცნობილ ენას არ ემსგავსება, მაინც სიტყვა ღვინო მრავალ ევროპულ ენას ეხმაურება, მაშინ, როცა ყველა მეზობელ ენაზე სულ განსხვავებული ტერმინით აღინიშნება. რიონისა და მტკვრის ორივე ნაპირზე ველურად გავრცელებული ვაზის წარმოუდგენელი სიუხვე გაფიქრებინებს, რომ ეს მშვენიერი სასმელი, ისე როგორც მისი სახელწოდება, აქედან უნდა იყოს ევროპაში შეტანილი [2].

იმერლები არ არიან მეგრელებივით მთლად ლარიბები და მისდევენ მინათმოქმედებას. ცოტა რომ იმოვონ, ყოველწლიურად რამდენიმე ათასი მიდის გეორგიაში, მეტწილად ტფილისში, სადაც დგებიან მოსამსახურებად (მოჯამაგირედ), ან მზიდავებად. ისინი არიან ნამდვილი ქართველები და მართლმადიდებელი ქრისტიანები და ლაპარაკობენ მათი მეზობელი ქართლისგან ძალზე მცირედ განსხვავებულ დიალექტზე. ყველა ცნობილ ხალხებს შორის გამოირჩევიან ფეხით მოსიარულებობით; არცთუ იშვიათად, ზოგიერთი დღეში 18-დან 20 გერმანულ მილს გადის.

მათი ქვეყნის პროდუქტებიდან ერთია ძალზე ყურადსაღები, რომელიც იმსახურებს ბუნების მკვლევართა მხრივ გამოკვლევას. ეს არის ველური თაფლის ერთი სახეობა, რომელსაც ადგილობრივები ქვა-თაფლს უწოდებენ, რადგან ის მართლაც მთლად მკვრივია, მსხვრევადი და სრულებით არაა ნებოვანი. მას აქვს სასიამოვნო და არომატული გემო და მოიპოვება კლდეთა ნაპრალებში. თაფლი და ცვილი ქმნიან მასას და სიმაგრით შაქარყინულს ემსგავსებიან. ნატეხები ჩვეულებრივ თეთრია, ხოლო მოძველებისას ყვითლდება და დიდხანს ინახება; იმერლები მას ჯიბით ატარებენ. ამას გარდა კიდევ გვხვდება სხვა სახეობაც მწვანე თაფლისა, რომელიც ძალზე მათრობელაა, რაც უკვე ძველი კოლხებისთვის იყო ცნობილი [3].

იმერეთს, რომელიც გამოყოფილია დანარჩენი ქართული ქვეყნებიდან, სხვადასხვა დროს საკუთარი მეფეები განაგებდნენ. უკანასკნელი დინასტია იწყება ვახტანგისგან, ერთიანი საქართველოს მეფის – ალექსანდრეს [4] ვაჟისგან, რომელმაც 1424 წელს ქვეყანა თავის ვაჟებს დაუყო. იმერეთში გაბატონებული იყო ლენური სისტემა და თავადები, რომლებიც მეფის ვასალები იყვნენ, თავიანთ სამფლობელოებში არავის არ აბარებდნენ ანგარიშს. მოსახლეობა ნაწილობრივ მეფის მონები იყვნენ, ნაწილობრივ თავადების ყმები; ეს უკანასკნელნი ყველაზე მრავალრიცხოვანნი არიან. დიდებულთა შეკრება ქმნიდა საბჭოს, რომლის თანხმობის გარეშე მეფეს არ შეეძლო რაიმე მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილების მიღება.

მეფის შემოსავალი ძალზე მცირე იყო და დამოკიდებული იყო გარკვეულ გარემოებებზე. ის შეადგენდა წლიურად 30-დან 50.000 ვერცხლის მანეთამდე (რასაც გამოსყიდვით იღებდა). მძიმე ფასები (ნიხრები) ტვირთად აწვა ხალხს, ხოლო მის სალაროს ამდიდრებდა. მეფე სოლომონ I-ის დროიდან მონებით ვაჭრობა მეზობელ ხალხებთან აიკრძალა; ეს ის მეფეა, რომელმაც გადაიგდო თურქთა უღელი, მიმართა რუსეთის კარს და სტ.-პეტერბურგში ელჩობა გაგზავნა [5]. მის ხსოვნას ახლაც წმინდად ინახავს ხალხი, რადგან მან ბოლო მოუღო შინაურ შფოთს, დაიცვა ქვეყანა მტრის თავდასხმებისგან და სიკვდილით დასჯის მუქარით აკრძალა ტყვეთა სყიდვა. ამოდ ცდილობდა პორტა, რომ ეს მბრძანებელი კვლავ თავის ინტერესებისთვის გამოეყენებინა; იგი დარჩა რუსეთის ერთგული. მისი გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე ავიდა მისი ქვისლი (თუ სიძე, ან ცოლის ძმა) დავითი [7], მაგრამ გეორგიის მეფე ერეკლემ, უფრო უკეთ, მისმა მეუღლემ დარეჯანმა (დარიამ), რომელსაც სურდა თავისი შვილიშვილი ეხილა იმერეთის ტახტზე, გაგზავნა რაზმები, რომელთაც გამოინვიეს არეულობა; დავითი, რომელიც ექვსი წელი მართავდა, გააგდეს და 1793 წელს სოლომონ II [8] დასვეს მის ადგილას. დავითი, როგორც გაქცეული, რამდენიმე წელი აქეთ-იქით დაეხეტებოდა და ბოლოს ახალციხეში გარდაიცვალა. მისი ვაჟი კონსტანტინე [9], ტახტის კანონიერი მემკვიდრე სავსებით ახალგაზრდა ჩააგდეს ციხეში, ხოლო მისი დედა ანა მათეს ასული (მათვეენა) გააძევეს ქვეყნიდან. იგი 1802 წელს სტ.-პეტერბურგში ჩავიდა და სთხოვა იმპერატორს [10] ეშუამდგომლა ვაჟის განთავისუფლებისათვის, რაც კიდევ შესრულდა; იგი ჩავიდა სტ.-პეტერბურგში 1803 წელს თავად ლიონიდის [11] თანხლებით, რომელიც მეფე სოლომონ II-მ გამოგზავნა, რათა იმპერატორს იგი თავის ვასალების რიცხვში ჩაერიცხა. სოლომონ II-მ 1804 წელს [12] მიიღო ერთგულების ფიცი; მისმა უდიდებულესობამ იმპერატორმა მას უბოძა სიგელი, რომლითაც ის და მისი მემკვიდრე იმერეთის კანონიერ მფლობელებად აღიარა და დაუმტკიცა ყველა პრივილეგიები (გარდა უფლებისა სიკვდილ-სიცოცხლეზე). მაგრამ სოლომონი არ დარჩა ერთგული და აიძულა რუსები მას მტრულად მოქცეოდნენ. 1809 წელს ის დაიჭირეს, ტფილისში წაიყვანეს და მკაცრი ზედამხედველობის ქვეშ ჰყავდათ. პატიმრობისას მან თავი მოიავადმყოფა და ერთხანს ლოგინში ჩაწვა. ერთგულმა მსახურმა სალამოჟამს მისცა თავისი ტანსაცმელი, რითიც ის გაეპარა დარაჯებს ტფილისის კარამდე, სადაც მას წინასწარ შეთანხმებული იმერელი თავადები უცდიდნენ, რომლებმაც ის ახალციხეში თურქებთან გააქციეს. დარჩენილმა მსახურმა თავისი ბატონის საწოლში მრგვალი ბალიში ჩადო, რომელსაც მისი ტანსაცმელი და ქუდი დაა-

ხურა, ხოლო თვითონ გაიპარა, რადგან დარაჯებმა დაუბრკოლებლად გაატარეს. მეორე დღეს ბერძნულ ეკლესიაში დიდი დღესასწაული იყო; ამიტომ დილით მაღალი სამღვდლოება მოვიდა პატიმარ მეფესთან, რათა ჩვეულებისამებრ ესურვებინათ მისთვის ბედნიერება და ეამბორებინათ სახარებაზე. რადგან ეგონათ, რომ მას ეძინა, სანოლს მიუახლოვდნენ ჩუმი მოკრძალებით; მაგრამ, რაოდენ დიდი იყო მათი გაოცება, როცა აღმოაჩინეს მეფის გარდასახვა (მეტამორფოზა). – მას შემდეგ იმერეთი მთლიანად რუსულ პროვინციად იქცა და ჯარებმა დაიკავეს.

იმერეთის მთავარი მდინარეა რიონი, ანუ ძველების ფაზისი, რომელსაც დანარჩენები ერთიან. ის სათავეს იღებს მაღალი თოვლიანი მწვერვალის იალბუზის აღმოსავლეთით და მთელ ქვეყანას კვეთს, გამოჰყოფს სამეგრელოს გურიისგან და ფოთთან ერთვის შავ ზღვას. ამ მდინარეს არ შეიძლება დიდი ვუნოდოთ; ქუთაისთან ზაფხულში მხოლოდ ორასი ნაბიჯის სიგანისაა. სხვადასხვა ადგილებში ის განსხვავებული სიღრმისაა, არათანაბარი სისწრაფის, მუდამ მღვრიე წყლით და სანაოსნოდ ნაკლებ მოსახერხებელი. ნაპირები მთაში ჩვეულებრივ კლდოვანია, ბარში კი მეტწილად ორი საყენი სიმაღლის და თიხიანი. რადგან ამ მდინარის წყალს მრავლად ერევა მინა, მისი დინება კარგა დიდ მანძილზე ჩანს ზღვაში მისი შერთვის ადგილიდან. რიონი ძალზე მდიდარია თევზით; მაცხოვრებლები განსაკუთრებით იჭერენ ორაგულს და თაროს; ამ უკანასკნელის ქვირითისგან ამზადებენ ბევრ ხიზილალას.

ქვეყნის დედაქალაქი ქუთაისი ძვეს რიონის მარჯვენა ნაპირზე და ამჟამად ძალზე დანგრეულია. იქ გვხვდება რამდენიმე ასეული სომხური ოჯახი, რომელთაც ხელთ აქვთ ვაჭრობის საქმე; მათგან ისინი, რომლებიც რაჭაში, ოსეთში და ყაბარდოში მეგობრობენ, მოზდოკამდე მიდიან. მათი გზა გადის ონზე, ლებზე და ჭიორაზე დუგორამდე, ხოლო იქიდან მდინარე ურუხის გაყოლებით ყაბარდოს გავლით მოზდოკამდე.

იმერეთი დაყოფილია რამდენიმე მსხვილ და წვრილ მხარედ (დისტრიქტად), რომელთაც უმეტესწილად სახელები აქვთ იმ თავადური გვარებიდან, რომელთაც ისინი ეკუთვნოდნენ. სახელგანთქმული გელათის მონასტერი ძვეს ოკრიბის მხარეში; იგი აღმართულია კირქვიან კლდეზე, რომელიც ალაგ-ალაგ მინითაა დაფარული. გალავანი, რომელიც მოიცავს ჯვრის ტიპის ეკლესიას და ორ უფრო მომცროს, გარშემოწერილობით 500 ნაბიჯია. მთავარი ეკლესიის შიდა კედლებზე ჯერაც გვხვდება წმინდანთა და მეფეთა სურათები ქართული წარწერებით.

გელათი არის იმერეთის პატრიარქისა და კათოლიკოსის საჯდომი. მონასტრის მიდამოებში ხშირად გვხვდება ძალზე მტკიცე და შავი გაგატი, რომელიც რუსეთში ცნობილია შავი ქარვის სახელით; მისგან ამზადებენ ლილებს, მარჯანს და სხვა ნივთებს. – ხონი წარმოადგენს დიდ საბაზრო ადგილს მდინარე კუხაზე. აქ 200 ოჯახია; მდებარეობს ვაკის მხარეში. აქ რეზიდენცია აქვს იმერეთის მთავარეპისკოპოსს. ყოველ პარასკევს იქ იმართება დიდი ბაზრობა, სადაც თავს იყრიან დუგორები, ბასიანები, მეგრელები და გურიის მაცხოვრებლები.

დიდი მხარე რაჭა მოიცავს იმერეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთის ნაწილს და ჩრდილოეთიდან ისაზღვრება თოვლიანი ქედით. იგი მდებარეობს რიონის ზემო დინების ორივე მხარეზე; ყველა აქაური ნაკადული (მდინარე) ერთვის ამ მდინარეს. რადგანაც რაჭა ძალზე მთაგორიანია, ამიტომ მწვერვალებზე განლაგებული სოფლები ღარიბია და უმნიშვნელო; დაბლა მდებარენი კი უკეთ გამოიყურებიან. პურეულიდან აქ მოჰყავთ ხორბალი, ქერი, შვრია და სიმინდი. უწერას ქვემოთ რიონზე ბევრი ღვინო მოჰყავთ. მას წურავენ ხის სანახელებში (გობებში) და ინახავენ მიწაში ჩაფლულ დიდ ქვევრებში. ასევე საკმაოდ კარგად მოდის ხილი და ბოსტნეული, ისევე როგორც სხვადასხვა ნაყოფები. მესაქონლეობა რაჭაში ძალზე უმნიშვნელოა, რადგან ჰყავთ ცოტა ცხენები და მსხვილფეხა საქონელი; არავითარი კამეჩები და სახედრები, ასევე არც ცხვრები და თხები. სამაგიეროდ მრავლადაა ღორები და ქათმები. ამზადებენ ბლომად ცუდი ხარისხის ყველს, კარაქს კი არა. გარეული ცხოველებიდან განსაკუთრებით გვხვდება კურდღელი, მგელი, დათვი და მაჩვი; დაბლობში – ირემი და შველი; მაღალ მთებში – არჩვი და მთის თხა (ჯიხვი?).

მოსახლეობა ქართველებია, რომელთაც შერევიან სომხები და ებრაელები. ამ მხარეში ითვლიან 5.000 ოჯახს. სოფლები მთებში მჭიდროდაა დასახლებული, დაბლობში კი გაშლილად და სახლები ხშირად ყანებითაა გაყოფილი. ჩვეულებრივ თითოეულს, ქართლის მსგავსად, აქვს ერთი ან რამდენიმე გალავნიანი სასროლი კოშკი. ერთი ოჯახის საცხოვრებელი სახლი დიდია; მთაში დაწნული და შელესილი წნელის კედლებით, დაბლობში კი მაგარი ფიცრებით. იგი შედგება ერთი ოთახისგან, რომლის შუაგულშიც იატაკზე არის კერია (ცეცხლის ადგილი). ერთი განყოფილება, ზოგჯერ მხოლოდ ძელებისგან, განკუთვნილია საქონლისთვის. ხორბლეულს ინახავენ ოთახში დაწნულ და თიხით შელესილ კალათებში; ასე რომ ოთახი იმავე დროს არის საცხოვრებელი, სამზარეულო, თავლა და სანყოფი.

ონი, ან როგორც იმერლები ამბობენ ონ, არის სოფელი სიმაგრით და რაჭის უმნიშვნელოვანესი პუნქტი. იგი ძვეს რიონის მარცხენა ნაპირზე, ზედ მთის დიდი მდინარის ჯეჯოს შესართავთან. მაცხოვრებლები იმერლებია, სომხები და ებრაელები. ბოლო ორი ვაჭრობს რკინის ნივთებით წესიდან, ბამბის ქსოვილებით გეორგიდს და მარილითა და შვრიით; აქეთ საყიდლებისთვის მოდიან ოსები დვალეთიდან, დუგორები და სვანები. კათოლიკე სომხების გამო აქ იმყოფებოდა კაპუცინელთა მისია, მაგრამ ამჟამად წასულები არიან [13]. სოფელ უნერასთან არის მუავე წყაროები და რკინისშემცველი წყლები, რომელთაც ავადმყოფები დიდი სარგებლით იყენებენ. რაჭის მხარის უკიდურესი აღმოსავლეთის სოფელია წედისი. იგი მდებარეობს ღრმა ხეობაში, მდინარე ჯეჯოსგან სამ ვერსზე. აქ ტყეხენ უხეშ ნითელ რკინაქვას; სამჯერადი გადადნობის შემდეგ მიღებული რკინისგან ამზადებენ ნალებს, ნამგლებს, ნაჯახებს, გუთნის სახნისს, ჯაჭვებს და ქვაბებს, რასაც კახეთს, ასევე ოსებსა და ბასიანებს უცვლიან პირუტყვზე, ხორბალზე და სხვა საქონელზე.

იმერეთს ეკუთვნის აგრეთვე ოსური მხარე დვალეთი [14], რომელიც მდინარე ჯეჯოს ორივე მხარეს, კავკასიის თოვლიანი ქედის სამხრეთით მდებარეობს. მიუხედავად იმისა, რომ ის ემორჩილებოდა რაჭის მმართველს (ერისთავს – გ. გ.), როცა მისი სამფლობელოები მეფის ხელში გადავიდა, ესეც მას დაემორჩილა. ის ველურია და უნაყოფო.

სამეგრელო

ეს ქვეყანა ჩრდილო-დასავლეთით მდინარე ენგურით გამოყოფილია აფხაზეთისგან. სამხრეთ-დასავლეთით მას შავი ზღვა ეკვრის, სამხრეთით რიონი, რომელიც მას გურიისგან ჰყოფს, ხოლო აღმოსავლეთით იმერეთთან საზღვრავს ცხენისწყალი. ამ მხარის მოსახლეობა თუმცა ასევე ქართულ მოდგმას მიეკუთვნება, მაგრამ ლაპარაკობს ძალიან განსხვავებულსა და ადგილობრივ დიალექტზე. თავის თავს უწოდებენ კაცარიას, რაც წარმოსდგება სიტყვისაგან კაცარო, ვაცი. მათს გარდა აქ ცხოვრობენ სომხები, თათრები და ებრაელები. უწინ ქვეყანა ემორჩილებოდა ქართლის მეფეებს, სანამ მე-16 საუკუნის ბოლოს ერთმა თავადმა (მთავარმა) ჩიქვანთა გვარიდან დამოუკიდებლობა არ გამოაცხადა და მიიღო დადიანის ტიტული, რაც ყველა მის მემკვიდრეს (მომდევნოს) შენარჩუნებული აქვს. აქედან მომდინარე, ქართული ენის წესით ქვეყანასაც სადადიანო (ნიშნავს დადიანის კუთვნილს) ეწოდება. გაბატონებული რელი-

გია არის ქართულ-ბერძნული; სამეგრელოს, ლეჩხუმსა და ოდიშს ჰყავთ საკუთარი მთავარეპისკოპოსები, რომელთა ეპარქიებსაც ეს პროვინციები წარმოადგენენ. მიუხედავად იმისა, რომ იმერეთის კათოლიკოსის ხელქვეითებს წარმოადგენენ, ამჯერად დამოუკიდებლები არიან. ღვთისმსახურება წარმოებს სუფთა ქართულ ენაზე, მიუხედავად იმისა, რომ ქვეყნის ენა ძალზე განსხვავდება მისგან; დაახლოებით ისე, როგორც დანიური გერმანულისგან [15].

ქვეყანა თურქთა შემოსევებისა და ტყვეთა სყიდვისგან ძალზე განადგურდა და გაუკაცრიელდა. ამჟამად ის რუსეთის ქვეშევრდომობაშია და შეიძლება დაისვენოს [16]. ღარიბული საცხოვრებელი სახლებით, მთელი ცხოვრების წესით და აგრეთვე ტანსაცმელით მეგრელები შესამჩნევად არ განსხვავდებიან იმერლებისაგან. სამეგრელოში, ან საერთოდ დადიანის კუთვნილ ყველა სამფლობელოებში ითვლიან 14.000 ოჯახს.

მოსახლეობა შედგება სამი კლასისგან (ფენისგან). სახელდობრ, ესენია – თავადები, საკურ-ები ანუ აზნაურები და უბრალოები, რომელთაც მონიალი-ს ეძახიან. დიდებულ (წარჩინებულ) თავადებს ჰქვიათ ჯინასკა, ხოლო უფრო მცირეთ – ჯინანდი. მხოლოდ პირველებს შეუძლიათ იყოლიონ სამსახურში თავადების მეორე ნაწილი. მცირე თავადებს ემსახურებიან აზნაურები და გლეხები (უბრალოები). სამ ფენას შორის არსებული განსხვავება არაფერს შეუძლია შეცვალოს და არასოდეს შეუძლია აზნაურს ან გლეხს თავისი წოდებიდან (რაც დაბადებით აქვს) აღზევდეს.. საკურები ემსახურებიან თავადებს და მას მუდამ თან ახლავან; დაჰყვებიან ცხენით მოგზაურობასა და ომის დროს. მონიალი გამოიყენებიან გარკვეული სამუშაოებისათვის, ეზიდებიან ხე-ტყეს (შემას?), თან მიჰყვებიან ფეხით და მგზავრობისას ზურგით გადააქვთ წარჩინებულთა ბარგი. რადგან მონიალები მათი ყმები არიან, ამიტომ უნდა უხადონ ნატურით – მარცვლეულით და საქონლით – და თავიანთ სახლებში უმასპინძლონ ბატონების მიერ გამოგზავნილ სტუმრებს.

დადიანს პირადად არ აქვს განსაზღვრული რეზიდენცია [17], არამედ თავის თავადებთან და აზნაურებთან ერთად გადადის ერთი ადგილიდან მეორეზე და იმდენ ხანს რჩება, სანამ ჰყოფნით სანოვანგე, ქათმები და ღვინო. როგორც კი ეს შეიჭმება, ის აგრძელებს გზას. ამდენად ის ძალზე დიდ ტვირთად აწევს თავის ქვეშევრდომებს. მის კარზე ისეთი სიღარიბეა გამეფებული, რომ მოგზაურს, რომელიც რამდენიმე წლის უკან იქ იყო, ხშირად არც ერთხელ არ შეეძლო ორი ტალერის ღირებულების თურქული ოქროს ფული გადაეცვალა.

თავადებისა და აზნაურთა მხრივ ჩაგვრისაგან ხალხი ისეთი ღარიბია, რომ ჩვეულებრივ ჩასაცემელად აქვს მხოლოდ ერთი მოსახვევი, რომელიც ქამრიდან კოჭამდე აღწევს. ნარჩინებულებს კი აცვიათ უცხოური ქსოვილების სამოსი. ტყავის ქამარზე, რომელიც მდიდრულადაა მოვერცხლილი, ხმლისა და ხანჯლის გარდა დაკიდული აქვთ სამოგზაუროდ საჭირო სხვადასხვა ნივთები, როგორცაა სალესი, კვესი და ა.შ. მათ პერანგებს ხშირად ქვემოთ არშიები აქვთ, ყელზე კი ოქროთი ნაქარგი. ზამთარში სამეგრელოში ატარებენ ვინრო ტყავის სამოსს, ხოლო მოგზაურობისას ყოველთვის ქეჩის მოსასხამს (ნაბადი – გ. გ.), რაც მთელ კავკასიაშია გავრცელებული.

პურის მაგივრობას მაცხოვრებლებს უწევს ასევე ღომი, ანუ სქლად მოხარშული შვრიის ფაფა. ხორცს ისინი წვავენ შამფურებზე. დიდი წვეულებისას მთელი ხარი და ღორი შემოაქვთ. ყურძენი, ნაბლი, ლელვი, ბნრონეული და სხვა ხილი იზრდება ყოველი გარჯის გარეშე ძალზე დიდი ოდენობით; ამიტომ მაცხოვრებელთა მცირე სიბეჯითით შეიძლებოდა ეს პატარა ქვეყანა გადაქცეულიყო ერთ-ერთ უბედნიერესად მსოფლიოში. მხოლოდ მცირე მინათმოქმედება ასაზრდოებს მცხოვრებთ, რომლითაც თავადები თურქებთან ვაჭრობენ.

სამეგრელო დაყოფილია ორ დიდ მხარედ. ესენია ოდიში–რიონის მარჯვენა ნაპირის გაყოლებით ზღვამდე და ლეჩხუმი, რომელიც ესაზღვრება იმერეთს, სვანეთს და აფხაზეთს. მიუხედავად იმისა, რომ თურქული ციხე ფოთი (ეს ამჟამად რუსთა ხელშია) [18] რიონის მარცხენა მხარეზეა, მაინც ოდიშს ეკუთვნოდა, ისევე როგორც პატარა ქალაქი ანაკლია მეკუ-ენგურის შესართავთან. ოდიშის ნაწილი რიონზე მრავალი წყალდიდობის გამო ჭაობიანია. ლეჩხუმის ჰავა სასიამოვნო და ჯანმრთელია. ნიადაგი ნაყოფიერია, ხოლო მთები დაფარულია მშვენიერი საშენი ხე-ტყით და ნაყოფიანი ხეებით. სავაჭრო გემებს შეუძლიათ მხოლოდ ორ ვერსზე მიუახლოვდნენ ფოთს, მაგრამ დიდი ბრტყელი ხომალდები შედიან რიონში და აუყვებიან ზევით ყვირილას შესართავამდე – იმერეთის დედაქალაქ ქუთაისიდან სამი საათის სავალზე დაშორებით. როდესაც 1804 წელს რუსეთმა სამეგრელოს ნაპირებზე გადმოსხა რაზმები და ალალი სატრანსპორტო გემებით, აღმოაჩინეს ახალი ნავსაყუდელი ორი მდინარის ხოფის და ცივი-ს შესართავებთან [19], რომლებიც აქ ყურეს ქმნიან და სადაც შეიძლება 50 გემის დატევა და რომლის შესასვლელი მხოლოდ უნდა გაინმინდოს.

თურქეთთან ომის დროს 1772 და 1773 წლებში სამეგრელოს მმართველმა მთავარმა კაცია დადიანმა გრაფ ტოტლებენს [20] გაუ-

ნია მნიშვნელოვანი სამსახური; ამიტომაც მისი სამფლობელო იმერეთის მსგავსად საზავო ხელშეკრულების დადებისას განთავისუფლდა პორტას ვალდებულებისგან[21] – მიეცა ახალგაზრდა გოგობიჭები მძევლებად. მათ მიიღეს აგრეთვე სრული რელიგიური თავისუფლება და ორივე ნაწილში გამოცხადდნენ დამოუკიდებლად. ამის გამო რუსეთი დარჩა ყოველგვარი კავშირის გარეშე სამეგრელოსთან. კაცია დადიანი იმერეთის მეფეს სოლომონ I-ს შეებრძოლა ლეჩხუმის პროვინციის გამო, რაც გააგრძელა მისმა ვაჟმა გიორგი დადიანმაც. 1803 წელს სოლომონ II-მ მიჰბაძა მამას იმერეთის მართვაში და იარაღით დაიპყრო ლეჩხუმი. სასონარკვეთილმა გიორგი დადიანმა მიმართა რუსეთს, სთხოვა ისიც თავის ვასალთა სიაში შეეტანა და ერთგულების ფიცი დაუდო. ამასთანავე მან გადასცა ქვეშევრდომობის აქტი, რაც გაფორმდა 1804 წლის 4 ივლისს. ამის შემდეგ მან და მისმა მემკვიდრეებმა მიიღეს უპირატესობა, თავისი ქვეყნის კანონები ეწარმოებინათ და მათში მონაწილეობა მიეღოთ; ამასთან სიკვდილით დასჯა სამუდამოდ იქნა გაუქმებული [22].

გურია

გურია მდებარეობს ქვემო რიონის სამხრეთით შავ ზღვაზე. აღმოსავლეთით ესაზღვრება თურქულ პროვინცია ახალციხეს. თავისი სამხრეთი მდებარეობის გამო ის უფრო ვაკეა და მოიცავს რიონის განიერ დაბლობს და სამხრეთი მთისწინეთის ნაწილს. ნიადაგი მინათმოქმედებისა და მესაქონლეობისათვის ნაყოფიერია და ხელსაყრელი; ჰავა ჯანმრთელია. მაგრამ ქვეყანა თურქთა მხრივ ხშირი ძალადობის გამო, რომლებიც იტაცებდნენ ადამიანებსა და საქონელს და სამოსახლოებს ანადგურებდნენ, ძალზე გაჩანაგებულია, გაუკაცრიელებული და მოუშენებელი. ამასვე უწყობდა ხელს ის თამაში, რომელსაც ეწოდნენ თურქები ადგილობრივ მმართველებთან, რომელთაც თავდასხმებისას გადააყენებდნენ. უნდა ითქვას, რომ არცაა დიდი იმედი მდგომარეობის გამოკეთებისა. ძველი კულტურის შესახებ მიუთითებენ სოფლებისა და სასახლეების ხშირი ნანგრევები.

ამ ქვეყნის მოსახლეობა ითვლის 6.000 ოჯახს (კომლს). ყველაზე მრავალრიცხოვანია ქართული მოსახლეობა; ისინი ლაპარაკობენ ქართულ დიალექტზე, რომელსაც შერეული აქვს ბევრი უცხო სიტყვა, განსაკუთრებით თათრული. ქართველებს შორის ჩასახლებული არიან ასევე სომხები, თათრები, ებრაელები და კავკასიელები. საცხოვრებელი, ტანსაცმელი, ჩვევები, ცხოვრების წესი და საქმიანობა (ხელოსნობა) აქ მთლიანად ქართულია.

გაბატონებული რელიგია ქართულ-ბერძნულია. ქვეყანას ჰყავს ორი ეპისკოპოსი – შემოქმედიდან და ჯუმათიდან, რომელთაც რეზიდენცია აქვთ ამავე სახელის მონასტრებში. ისინი აღიარებენ იმერეთის კათოლიკოსის უზენაესობას, რომელსაც მათ ეპარქიებში ზოგი ქონებიდან გარკვეული გადასახადი ეკუთვნის (მიაქვს). მაგრამ, რადგან თურქთა თავდასხმის დროს ტყვედ წაყვანისგან თავდახსნის საშუალებად ისლამის აღიარებაა, ამიტომ ნახევარზე მეტი მაცხოვრებლები გამაჰმადიანდნენ [23].

გურია ეკუთვნოდა ძველ კოლხეთს, თუმცა დამოკიდებული იყო იბერიაზე. მაგრამ ამ ქვეყნის მეფეთა ძლიერების შესუსტებითა და თურქთა გაუთავებელი თავდასხმებით ისარგებლა ერთმა დიდებულმა, დაისაკუთრა ეს პროვინცია და ხელისუფლება თავის მემკვიდრეებს დაუმკვიდრა. თურქთა მფარველობით ფლობდა ეს გვარი ქვეყანას, სანამ ბოლოს სოლომონ I-მა მისი ერთი ნაწილი კვლავ თავის ხელისუფლებას არ დაუქვემდებარა და მთავარი არ დახარკა [24]. გურიის მფლობელი ატარებს გურიელის ტიტულს და არის მართლმადიდებელი (ბერძენი ქრისტიანი).. მას შემდეგ, რაც რუსები მის სიახლოვეს მომძლავრდნენ, მანაც, მისი მეზობლების მსგავსად, რუსთა მფარველობა აღიარა [25].

რიონის შესართავთან მდებარე ქალაქი და ციხე ფოთი, რომელიც სულ რამდენიმე წლის წინათ წაართვეს რუსებმა თურქებს [26], უწინ ხან გურიას ეკუთვნოდა, ხან მეგრულ მხარე ოდიშს. ის უმნიშვნელოა და თურქები ეძახიან კალა ფაშ-ს, რაც ნიშნავს ფაზის-ქალაქს. მის სამხრეთით მდებარეობს დიდი-ციხე უსაფრთხო ნავსადგურით. გურიის მთავარი პუნქტია ბათუმი [27], რომელსაც აქვს კარგი ნავსადგური, ძევს ქოროხის შესართავთან და ახლაც თურქთა ხელშია.

აფხაზეთი

ესაა პატარა ზოლი (ლანდშაფტი) შავ ზღვაზე სამეგრელოს დასავლეთით და უკავია კავკასიონის სამხრეთი ფერდები ზღვის პირდაპირ. აბაზეთი, რომელთაგანაც მიიღო ამ ქვეყანამ სახელი, მხოლოდ ამ ნაპირზე კი არ ცხოვრობენ, არამედ გაფანტულ ჯგუფებად (გვარებად) კავკასიონის ჩრდილოეთით, ყუბანის მარცხენა შენაკადებზე და ზემო ყუბანს, კუმასა და მალკას შორის. თავის თავს ისინი უწოდებენ აფსნეს, ხოლო ქართველები ეძახიან აბაზი ანუ აფხაზი. მთიანი ქედის სამხრეთ მხარეზე ანუ ჩვეულებრივ აფხაზეთში [28], შავი ზღვისპირა დაბლობებზე ცხოვრობენ უბუხის, შამის, იბ-

ზიფ-ის, კუბიხან-ის, არათხოვას-ის, ბაჰ-ის და ნალკუფი მაჯავი-ს მოდგმები. მათ არ ჰყავთ თავადები (მთავრები) [29], მაგრამ ვინც მათში კარგად დარბის და ყაჩაღობს, თვლიან განსაკუთრებულ პიროვნებად და მას ემორჩილებიან. აქეთა მხარის აბაზების წინააღმდეგ ისინი ხშირად აწყობენ ყაჩაღურ თავდასხმებს ფეხით. მათი რიცხვი უცნობია, მაგრამ ყუბანზე მცხოვრები მათი ნათესავების მიხედვით ესენიც იმდენი არიან, რამდენიც ისინი. ყველა ამ გვარებს (შტოებს) აქვთ მეღვინეობა, განსაკუთრებით უბუხ-ს, რომელთაც მოჰყავთ ბევრი და კარგი ღვინო. ხილიც ბევრია მათთან, როგორც მაგალითად ვაშლი, ალუბალი, ქლიავი, ატამი, კაკალი და ნაბლი, რაც ყველგან ველურად იზრდება. მათთან მნიშვნელოვანია მეფუტკრეობა. სამეგრელოს მსგავსად, აქაც გვხვდება ველური ქვათაფლი, რასაც წყალში ადნობენ (ხსნიან) და სვამენ. განსაკუთრებით ბევრია აფხაზეთში ბზა, რომელსაც წარმოუდგენელი სისქე და სიმაღლე აქვს; იგი წარმოადგენს დიდ სავაჭრო საგანს და გააქვთ კონსტანტინოპოლსა და ტრიესტში.

სოხუმი, ჩვეულებრივ სოხუმ-კალა, იყო აფხაზეთის მთავარი პუნქტი და თურქთა ციხე [30], საიდანაც შავი ზღვის მთელ სანაპიროზე ტამანსა და სამეგრელოს შორის ბატონობდნენ. აქ ჩამოდიან დასავლეთ კავკასიის ყველა მაცხოვრებლები, რათა გაცვალონ თავისი ნადავლი, ტყვეები და პროდუქტები თურქულ საქონელზე. ამჟამად ამ ციხეს რუსები ფლობენ [31].

აბაზები კავკასიაში ისევე ძველები არიან, როგორც ჩერქეზები და ვფიქრობ თავისი ძველი სამშობლო, შავი ზღვის სანაპირო და ქედის დასავლეთი ნაწილი არასდროს მიუტოვებიათ. ძველად ისინი რომაელებმა დაიმორჩილეს და თავს უწოდებდნენ ქრისტიანების და რომაელების ძველ მეგობრებს. შემდეგ ისინი ლაზებს დაემორჩილენ და მართავდა მათ ორი ადგილობრივი მთავარი. ადრეულ ხანაში ეს ბარბაროსები პატივს სცემდნენ ჭალებს და ტყეებს და თავისი უმეცრების გამო ხეებს ღმერთებად თვლიდნენ. მაგრამ 550 წელს იმპერატორმა იუსტინიანემ [32] ისინი გააქრისტიანა, ააშენა მათ ქვეყანაში ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარი და გაგზავნა იქ სასულიერო პირები, რომლებიც შეუდგნენ ღვთისმსახურებას. ამის შემდეგ ქვეყანა ხან ქართველებს (გეორგიას), ხან სპარსელებს და რომაელებს ეკავათ. ბოლოს მოექცა თურქთა ბატონობაში. აქედან მოყოლებული მოსახლეობამ ქრისტიანობა თითქმის მთლიანად დაკარგა (დაივიწყა); მხოლოდ ძველი დანგრეული ეკლესიები მიუთითებენ ქრისტიანობის ოდინდელ გავრცელებაზე.

მცირე კომენტარები:

- [1] გერმანელი მოგზაურები ხმარობენ ტერმინებს „გეორგიენ“-ს და „გეორგია“-ს, რომელთაც სხვადასხვა კონტექსტში განსხვავებული მნიშვნელობა აქვთ: ამ ტერმინებით აღნიშნავენ „ქართლს“, აღმოსავლეთ საქართველოს (=ქართლ-კახეთის სამეფოს), ხან საერთოდ „საქართველოს“. თუმცა ამავე დროს ცალკე ასახელებენ ქართლს, კახეთს, იმერეთს, სამეგრელოს, გურიას, აფხაზეთს. ამდენად ტერმინის შესატყვისი ტექსტის შინაარსითაა იოლი დასადგენი.
- [2] კლაპროტის აზრით სასმელი (=ღვინო) და მისი სახელწოდება აქედან უნდა იყოს ევროპაში შეტანილი. ე. ი. დღევანდელი გაგებითაც „საქართველოა ღვინის სამშობლო“.
- [3] ესაა ე. წ. იელნაჭამი თაფლი, რომელსაც მიუთითებენ ძველი ბერძენი ავტორები.
- [4] ალექსანდრე I დიდი, კონსტანტინეს ძე, ერთიანი საქართველოს მეფე 1412-1442 წლებში. მისი უფროსი ვაჟი პირველი ცოლის დულანდუხტისგან – ვახტანგი დასვა მეფედ 1442 წელს, თვითონ კი აბრაჰამის სახელით ბერად შედგა მცხეთაში. ვახტანგი გარდაიცვალა 1446 წელს. შემდეგ მეფობს მისი ძმა გიორგი VIII 1446-1466 წლებში.
- [5] სოლომონმა 1768 წელს რუსეთში ელჩად გაგზავნა მაქსიმე ქუთათელი იმპერატორისგან მფარველობის თხოვნით და ოსმალეთთან რუსეთის ომის შემთხვევაში დახმარების აღთქმით.
- [6] 1759 წელს სოლომონის ინიციატივით მოწვეულ იქნა საეკლესიო კრება, რომელმაც დაადგინა ტყვეთა სყიდვის აკრძალვა.
- [7] სოლომონ I-ის შემდეგ იმერეთში 1784 წელს გამეფდა მისი ბიძაშვილი დავით გიორგის ძე, იგივე დავით II; 1789 იგი ახალციხეში გაიქცა. გარდაიცვალა 1795 წელს.
- [8] სოლომონ II, იგივე დავით არჩილის ძე, იყო ერეკლე II-ის შვილიშვილი (ქალიშვილის ელენეს მხრიდან) და სოლომონ I-ის ძმის შვილი, მეფობდა 1789-1810 წლებში. იგი ჯერ კიდევ სოლომონ I-მა აღიარა 1783 წელს ტახტის მემკვიდრედ.
- [9] კონსტანტინე დავით II-ის ვაჟი, 1791 წელს მამამ ის ერთგულებაზე დასაფიცებლად გაუგზავნა სოლომონ II-ს, რომელმაც ის მუხურის ციხეში გამოკეტა.
- [10] რუსეთის იმპერატორია ალექსანდრე I (1801-1825).
- [11] სოლომონ ლიონიძე – XVIII ს-ის II ნახევრისა და XIX ს-ის დამდეგის გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე, დიდი პატრიოტი,

ივერიის მეფე-მთავართა ტრაქტატის ინიციატორი 1790 წელს. იყო ერეკლეს კარის მდივანი, შემდეგ იმერეთის სამეფოს მდივანბეგი.

- [12] ციციანოვის მმართველობისას 1804 წლის 20.IV-ს რუსთა ჯარი შეიჭრა იმერეთში და ხალხს რუსეთის ერთგულებაზე აფიცებდა. სოლომონმაც მიიღო ერთგულების ფიცი.
- [13] კაპუცინელთა ყოფნა საქართველოში საბოლოოდ ბარონ როზენის მთავარმართებლობის დროს აიკრძალა.
- [14] XVIII ს-ის 30-იანი წლებიდან ოსურ ახალშენებს უკვე ეკავათ დვალეთი.
- [15] შდრ. გიულდენშტედტის ცნობები სამეგრელოს შესახებ (გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. I, თბილისი, 1962, გვ. 319-321).
- [16] 1803 წელს ციციანოვს უკვე ჰქონდა შედგენილი დადიანთან სამფარველო ტრაქტატი და ერთგულების ფიციც ჩამოართვა. 2.X-ს დადიანმა აქტს ხელი მოაწერა, რასაც ოფიციალური ხასიათი მიეცა დეკემბერში. სამეგრელოს სამთავრომ თვითმართველობა შეინარჩუნა.
- [17] ამას კლაპროტი ხსნის მთავრის გაუთავებელი გადაადგილებით თავის სამფლობელოში, თორემ დადიანის რეზიდენცია იყო ზუგდიდი.
- [18] მას შემდეგ, რაც მალთაყვასთან გაანადგურეს ოსმალთა ჯარი, გურულმა მოხალისეებმა აიღეს ფოთი 1809 წლის 15 ნოემბერს.
- [19] 1804 წლის ოქტომბერში რუსული გემები ვერ შევიდნენ ფოთში და რაზმები გადმოსხეს მდ. ხობის შესართავთან ყულევში (რედუტ-კალეში).
- [20] გენერალი ტოტლებენი, ეკატერინე II-ს მიერ საქართველოში ერეკლე-სოლომონთან 1770 წელს გამოგზავნილი სამხედრო კორპუსის სარდალი.
- [21] იგულისხმება 1774 წელს დადებული ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულება, რომლითაც დამთავრდა რუსეთ-თურქეთის 1768-1774 წლების ომი.
- [22] იხ. კომენტ. [16].
- [23] შდრ. გიულდენშტედტის ცნობებს გურიის შესახებ (იხ. „გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში“, ტ. I, თბილისი, 1962, გვ. 311-313).
- [24] 1756 წელს სოლომონმა მამია გურიელი გააძევა გურიიდან. 1771-1784 წლებში გურია იმერეთის მეფეს მორჩილებდა.

- [25] 1804 წელს გურია (ქაიხოსრო გურიელი) იმერეთის სამეფოს-
თან ერთად მფარველობაში მიღებულიად გამოაცხადა რუსულ-
მა მთავრობამ. 1810 წლის აპრილ-ივნისში გურიელი მიიღეს
რუსეთის მფარველობაში; იგი ინარჩუნებდა საშინაო შეზღუ-
დულ თვითმართველობას.
- [26] იხ. კომენტ. [18]; გენერალ სიმონოვიჩს ფოთი უკვე აღებული
დახვდა.
- [27] გურიამ ბათუმი და მისი მხარე 1703 წელს დაკარგა. სოლო-
მონ I-ის ცდა ბათუმის დაბრუნებისა უშედეგოდ დამთავრდა.
- [28] აქ ჩანს, თუ სად ყოფილა აფხაზთა (აბაზების-აფსნეთა) საც-
ხოვრისი.
- [29] ეს ნაწილი, რომელთაც „ბელადები“ ჰყავთ, არ არიან ქართვე-
ლები, არიან აფსნები. ქართველები (შეიძლება გამაჰმადიანე-
ბულებიც) ძირითადად არიან შარვაშიძეთა სამთავრო გვარის
ქვეშევრდომები.
- [30] 1710 წელს თურქებმა აფხაზეთი დაიკავეს და მოსახლეობის
ზედა ფენას მაჰმადიანობა მიაღებინეს. ასევე კოდორსა და
ენგურს შორის ჩამოსახლებულ „აფხაზებში“ (აფსნებში) და-
იწყო მაჰმადიანობის გავრცელება. XVIII საუკუნის დასაწყისში
ოსმალთა გარნიზონი მხოლოდ სოხუმის ციხეში იდგა, რომ-
ლის გარნიზონსაც ძირითადად მაჰმადიანებული აფხაზები
შეადგენდნენ.
- [31] ჯერ კიდევ 1803 წელს შარვაშიძემ (ქელემ-ბეგ) ფარულად ით-
ხოვა რუსეთის მფარველობა. 1810 წლის 10 ივლისს რუსთა
ჯარმა აიღო სოხუმის ციხე. 1810 წლის ოქტომბერში გიორგი
(საფარ-ბეგ) შარვაშიძემ სოხუმში რუსეთის ერთგულებაზე
დაიფიცა.
- [32] იუსტინიანე-ბიზანტიის იმპერატორი 527-565 წლებში. მის
დროს (532 წლის „საუკუნო ზავით“ ირანთან) დასავლეთ სა-
ქართველო ბიზანტიელთა სუვერენიტეტის ქვეშ მოექცა.

Gia Gelashvili

*Doctor of History, Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili
Institute of History and Ethnology, Senior-
scientist researcher of the Department of
Modern and Contemporary History*

Julius Klaproth about West-Georgian Provinces

Summary

Julius Klaproth (1783-1835) a wellknown German linguist-ethnologist-geographer-historian traveled in Caucasus and Georgia in 1807-1808. In 1814 Klaproth published his work – „Description of Russian Provinces situated between Caspian and Black Seas“. The material about Mingrelia, Imerethia, Guria and Abkhazia is given on pages 70-103 of this work. In the following article We give the Georgian translation and comments to the Klaproth's material. Author describes political-social-economic situation of these provinces, their population, religiousness, climate, fertile soil etc.